

A comparative study of language and gender in the poems of Tahereh Saffarzadeh and Fadwa Tuqan

Ezzat Molla Ebrahimi¹ | Zohre Nooraenia²

1. professor of Arabic Language and Literature Department, Tehran University. Tehran. Iran. Email: mebrahim@ut.ac.ir
2. (Corresponding author) Assistant Professor of Persian Language and Literature Department. Yadegar-e-Imam Khomeini (RAH) Shahre Rey Branch. Islamic Azad University. Shahre Rey. Iran. Email: nooraenia_z5@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: June 16, 2022

Received in revised form:
May 27, 2023

Accepted: May 30, 2023

Published online: June
21, 2024.

Keywords:

literary language, gender,
comparative analysis,
Tahereh Saffarzadeh,
Fadwa Tuqan,
contemporary poetry.

ABSTRACT

The history of language and gender studies goes back the 19th century. When the first currents under the title of "feminism" were formed in the West. Based on the opinions that consider the speaking and writing styles of women and men to be different from each other, language can be the place where gender elements appear. Based on these opinions, the present research, which is provided in a descriptive-analytical way, with a comparative approach, examines the gender indicators of language at both intellectual and linguistic levels in the poems of Tahereh Saffarzadeh and Fadwa Tuqan. is to answer these questions that, firstly, how and at what level the gender indicators are reflected in the poetic language of these poets, and secondly, to what extent the presence of common metatextual factors in the poetry of these two could have a similar result in the research achievements. The findings of the research show that common factors such as femininity, the influence of both of these poets on the social and political developments of their time, living in a single period of contemporary history, and the influence of their poetry on the literary teachings of romanticism and realism, cause the formation of gender behaviors. It is similar in their poetic language.

Cite this article: Molla Ebrahimi, Ezzat; Nooraenia, Zohre. (2024). "A comparative study of language and gender in the poems of Tahereh Saffarzadeh and Fadawa Tuqan". Journal of Lyrical Literature Researches, 22, (42).217-234.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.44260.3110>

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended abstract**1. Introduction**

The masculinity of language since long ago and the role of power institutions in the comprehensive monitoring and control of cultural and social affairs of societies as well as the formation of contemporary feminist currents are among the factors that provide the basis for conducting various researches on various issues related to women, including issues related to language and gender has provided. Since literary texts represent the ideas and, in general, the discourse of their creators, by comparing these works, it is possible to find their ideological points of unity and difference in various subjects. In this regard, the present research has tried to analyze, examine and compare the poems of Tahereh Saffarzadeh (1387-1315) and Fadwa Abdul Fattah Tuqan (1917-2003), both of whom are contemporary poets and innovators of Persian and Arabic poetry, despite the linguistic and stylistic differences of these poets, to explain the gender components in their poetry. The poems of Tahereh Saffarzadeh and Fadavi Touqan, the first of which flourished in the political, social and cultural conditions of Iran and the other in the context of one of the biggest political-social events in the Islamic world, due to the presence of various metatextual factors such as: being influenced by similar political-social events, having The common indicators of femininity, Religious and belief commonalities, as well as the responsible and commitment-oriented approach to poetry and its application in order to explain human thoughts, have found the ability to be analyzed in the field of comparative studies. Saffarzadeh's poetry in the first period is often a narrative and romantic expression of the poet's life. In the second period, the poet has gone beyond his personal ego and presented a social-human point of view. Also, his poetry has a realistic approach and its language forms structures that serve to explain the poet's thoughts as best as possible. Fadavi also has a romantic approach in his first collection of poems, and in the following, he turned towards realism. In Fadwa's poetry, the events of Palestine and its occupation left a tremendous impact, and the poet describes this event with a lot of emotion and with a maternal-feminine approach in her poetry. has reflected

2. Research Method

This research has been prepared by looking at the opinions of experts in the field of women's studies and with the aim of explaining the interaction of language and gender in the poems of Tahereh Saffarzadeh and Fadavi Touqan. The statistical population of the current research, which was conducted in a descriptive-analytical way, consists of five collections of Saffarzadeh and poems from the poetry collections of Fadavi Touqan included in his Complete collection of poems with the title *Al-Amaal Kamela*. In this review, evidences of the romanticism period of Saffarzadeh's poetry taken from *Rahghozar-e Mahtab* (The passerby of moonlight) collection are presented in order to explain the linguistic-gender approach of his poetry in this period, and further, evidences from his other collections that are more prominent in this field, such as *Tanin Dar Delta* (Resonance In The Plain), The second book, "Sad Va Bazovan" (Dam and Arms), "Mardan-e Monhani" (Corbed Men) and "safir Panjom" (The Fifth Journey) have been presented in order to express the difference in the poet's perspective, and his new ideas compared to Fadavi Tuqan's poems. In the analysis of the poems of Fadwa's first period, the most evidence is given from his first poetry collection entitled "Wahdi Ma' Alayam" which represents his romantic approach and in the analysis of his second period or his realistic poetry from various collections, especially "AL Lail va AL Forsan" (The Night and the Braves) which is Gender is used more prominently.

3. Discussion

One of the most prominent aspects of Saffarzadeh and Fadwa Tuqan's poetry is the inclusion of gender elements that are expressed on two levels of language and poetic themes. In other words, the gender indicators of the language in the poetry of each of them are

highlighted in different types; Because feminine and maternal emotions, which can be seen on both linguistic and content levels, and of course in the second period of their poetry, are more prominent in Fadwa's poetry; Also, in topics such as the oppression of women, which can be seen in Saffarzadeh's poetry against various manifestations of patriarchy and in Fadavi's poetry against the occupiers. In the poetry of both of them, there are also some indicators of female writing, such as the extensive use of words derived from the female gender, such as "fetus", "womb" and the like, which are highlighted next to maternal emotions; and also in the extensive use of vocabulary in describing various topics and concepts; As can be seen in a poem entitled "Anshuda al-Sirura" by Fadwa describing Palestinian children and also in "Asheghaneh" by Saffarzadeh describing the emotions and inner feelings of the poet. In their poetry, some dominant gender actions can be seen, among which, some behaviours originate from the female gender of these actions; Because feminine and maternal emotions that have been expressed in topics such as various aspects of parenting. And some other actions that are not inherently feminine, but are often gendered behaviours and issues and the result of society's social approach. The latter group has also been introduced in the current research as the gender components of the language of these poets; Such as grudge and complaint, supplication and prayer, hair loss and the like, although they are common titles, but in the poetry of these poets, they are highlighted as female actions. In addition to what was mentioned, in the poetry of Saffarzadeh and Tuqan, the poet is always seen in conflict; With the difference that Saffarzadeh's struggle with various manifestations is the patriarchal phenomenon of societies, and Fadwa's struggle is with the bitter reality of the occupation of his land, Palestine.

4- Conclusion

The results of the research show that the gender dominant approach can be seen with differences in both the content and linguistic levels of these poets' poetry. This issue is manifested in the first period of Fadwa's poetry with the predominance of romantic emotions and sentiments, and in Saffarzadeh, in addition to that, in anti-traditionalism and anti-masculinity. In the second period of Fadwa Tuqan's poetry, the centrality of the issue of Palestine and its territorial and national events caused the most important gender elements of his poetry to appear on a wide level of feminine and maternal emotions; While in Saffarzadeh's poetry, this feature is highlighted in the interaction with the intellectual-social foundations of the poet in confronting the phenomenon of patriarchy and its various manifestations such as gender schemas, male domination, women's mistrust of laws and their vulnerability. In the poetry of both of these poets, the category of femininity has crystallized in various forms along with the understanding of motherhood and has affected other poetic elements; Nevertheless, in Fadwa's poetry, female and maternal emotions have been reflected more broadly compared to Saffarzadeh's poetry. In Saffarzadeh's poetry, the image of a man is an objective, concrete and real image, which in the first period is in contrast with the poet and in the next stage, in accordance with the images of patriarchal society and laws. In Fadavi, a man has a real and objective image in each period. Also, one of the most prominent gender indicators in Saffarzadeh's poetry is conflict, which is manifested in various types of poet's conflict with misogynistic and patriarchal approaches of laws and societies; But this feature is seen in Fadwa's poetry in a different way and in the conflict with the occupiers of his homeland, which does not have a gender aspect. In addition to what was mentioned, in the poetry of both of them, some gender actions have also been manifested in a variety of feminine and maternal behaviours.

5-References

- Abu Mahboob, A. (2014). *The structure of the Persian language*, fifth edition, Tehran: press of Mitra.
- Bagheri, M. (1998). *Introduction to Linguistics*, second edition, Tehran: Qatre.
- Barkat, B. (2016). "Femininity of writing: an introduction to the methodology of language and gender ratio", *Persian language and Iranian dialects*, second year, first period, serial number 3, pp. 23-39.
- Bahrami Nazarabadi, N. Hadipour, H. (2017). "The effect of gender identity on the interpretation of the text", *Women's Research Journal*, pp.1-14.
- Nameless, (2009). *Feminism and feminist knowledge*. Translators: Abbas Yazdani, Behrouz Jandaghi, Sarvirastar Rahmid Reza Hosni, second edition, Qom: Office of Women's Studies and Research.
- Halliday, M. Hassan, R. (2015). *Language, context and text*, translated by Mojtabi Manshizadeh and Tahereh Ishani, second edition, Tehran: Scientific Publications.
- Hojjat Elah, O .A. (2022) . "Forugh and Simin", *Willing to Breek the Sunnah, Journal of Lyrical Literature Researches*, 20th volume, number 29, pp.45-64.
- Hosseini, M.(2019). *The Roots of Misogyny in Iranian Classical Literature*, Fifth Edition, Tehran: Cheshme.
- Hosseini, Sh. S. (2015). language and gender in the novel "Zakira al-Jasad" written by Ahlam Mostaghanami, *Women's Research Journal*, 7th year, 3rd issue, pp. 45-17.
- Jolly, A. (2019) . *Unveiled: Understanding Language and Gender*. first edition, Tehran: Qasede Sera.
- Likaf, R. T. (2019). *Language and the position of women*, translated by Maryam Khodadadi and Yaser Pourasmail, first edition, Tehran: Aghaz.
- Mardani, A. Taheri, S. al-D.(2019). "Searching for signs of female writing in Kermanj three-stones", *Women in Culture and Art*, Volume 12, Number 1, pp. 1-17.
- Molier Agin, S. (2013). *Woman from the perspective of Western political philosophy*, first edition, Tehran: Qaseida Sera.
- Moqdadi, Bahram, 2013, *Encyclopedia of Literary Criticism from Plato to Today*, first edition, Tehran: Cheshme.
- Navvabinejad, Sh.(2006). *Psychology of women*, third edition, Tehran, Alam Publishing.
- Payandeh, H.(2017). *Literary Theory and Criticism*, first edition, Tehran: Samt organization.
- Rezaei, A. Khorrami, R. Ataullahi, M.(2013). "Analysis of revolutionary poems in Diwan Fadwa Tuqan and Tahereh Saffarzadeh", *Arabic Literary Criticism Research Journal*, Volume 3, Number 2, (Series 2), pp. 109-132.
- Robatam, Sh.(2008). *Women in Struggle (Feminism and Social Action)*, second edition, Tehran: Shirazeh Publishing and Research.
- Saffarzadeh, T.(2007). *Rahgozar Mahtab*, 5th edition, Tehran: Art of Awakening.
- Saffarzadeh, T.(2007). *Sed and Bazovan*, 4th edition, Tehran: Art of Awakening.
- Saffarzadeh, T. (1970). *Tanin Dar Delta*, first edition, Tehran: Amir Kabir.
- Saffarzadeh, T. (2007). *Curved men*, second edition, Tehran: Bidari art.
- Saffarzadeh, T. (1977). *fifth journey*, second edition, Tehran: Hekmat.
- Tuqan, F. (1993). *Al-Kamalla Poetical Works*, first edition, Beirut, Al-Mossah Al-Arabiya for Education and Publishing.
- Zarghani, M.(201). *Contemporary Poetry of Iran*, 5th edition, Tehran: Nashthalth.

بررسی تطبیقی زبان و جنسیت در اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان

عزت ملاابراهیمی^۱ | زهره نورائی نیا^۲

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: mebrahim@ut.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری، ایران. رایانامه:

nooraenia_z5@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پیشینه مطالعات زبان و جنسیت به دهه‌هایی از قرن نوزدهم می‌رسد. هنگامی که در بستر مفاهیم نقد ادبی نو، نخستین جریان‌ها تحت عنوان "فمینیسم" در غرب شکل گرفت. بر مبنای نظراتی که سبک گفتار و نوشتار زنان و مردان را با یکدیگر متفاوت می‌داند، زبان می‌تواند محل بروز و ظهور عناصر جنسیتی واقع شود. بر اساس این آراء، پژوهش‌های متعددی در بررسی نشانگان جنسیتی زبان در آثار ادبی صورت گرفته است. از آنجایی که شعر زنان یکی از مواضع قابل تامل در بررسی تعامل زبان و جنسیت است، پژوهش حاضر که به شیوه توصیفی-تحلیلی فراهم آمده، با رویکردی تطبیقی به بررسی شاخص‌های جنسیتی زبان در دو سطح فکری و زبانی اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان پرداخته است تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد که اولاً
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۶	شاخص‌های جنسیت چگونه و در چه سطحی در زبان شعری این شاعران بازتاب یافته و دیگر
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶	اینکه وجود عوامل مشترک فرامتنی در شعر این دو تا چه حد توانسته برآیند مشابهی در
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۹	دستاوردهای پژوهش داشته باشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عوامل مشترکی چون
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱	زنانگی، تاثیرپذیری هر دوی این شاعران از تحولات اجتماعی و سیاسی عصر خود، زیستن در
کلیدواژه‌ها:	بازه زمانی واحدی از تاریخ معاصر و نیز اثرپذیری شعر آنان از آموزه‌های ادبی رمانتیسم و رئالیسم، موجب شکل‌گیری رفتارهای جنسیتی اغلب مشابهی در زبان شعری آنان شده است.
زبان ادبی، جنسیت، بررسی تطبیقی، طاهره صفارزاده، فدوی طوقان، شعر معاصر	

ملا ابراهیمی، عزت؛ نورائی نیا، زهره. "بررسی تطبیقی زبان و جنسیت در اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان". پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۲(۴۲)، ۲۳۴-

۲۱۷.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.44260.3110>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۱. مقدمه

مردانه‌پنداری زبان از دیرباز و نقش نهادهای قدرت در نظارت و کنترل همه‌جانبه امور فرهنگی و اجتماعی جوامع و نیز شکل‌گیری جریان‌های فمینیستی دوران معاصر که اهداف متفاوتی را در حمایت از زنان و مطالبات مختلف آنان دنبال کرده‌اند، از عواملی است که زمینه انجام پژوهش‌های گوناگونی را در موضوعات مختلف مربوط به زنان، از جمله مباحث مربوط به زبان و جنسیت (Language and Gender) فراهم آورده است. از آنجایی که متون ادبی، نماینده اندیشه‌ها، باورها و در مجموع، گفتمان پدیدآورندگان آن در هر گوشه‌ای از این جهان پهناور است، با بررسی تطبیقی این آثار می‌توان به نقاط وحدت و افتراق اندیشگانی آن‌ها در برابر رویدادهای گوناگون جهان دست یافت. بر همین مبنا پژوهش حاضر کوشیده تا علی‌رغم تفاوت‌های زبانی و سبکی، با واکاوی و بررسی اشعار طاهره صفارزاده (۱۳۱۵-۱۳۸۷) و فدوی طوقان (۱۹۱۷-۲۰۰۳) که هر دو از شاعران معاصر و نوآور شعر فارسی و عربی هستند، به تبیین مولفه‌های جنسیتی در شعر آنها بپردازد. صفارزاده از شاعران دوره بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ است. اولین مجموعه شعری او با عنوان "رهگذر مهتاب" بیانی اغلب روایتگرانه از زندگی شاعر است که در لفافی از الفاظ احساسی - عاطفی پیچیده شده است. این مجموعه، رویکردی رومانیتیک دارد و اشعار صفارزاده را از ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۱ دربرمی‌گیرد؛ دوره بعد از رومانیتسم او را به دو دوره تقسیم می‌کنند. دوره آشنایی شاعر با شعر انگلیسی که با مجموعه "طنین در دلنا" در ۱۳۴۷ آغاز شد، با "سدو بازوان" ادامه یافت و با "سفر پنجم" به پایان رسید و دوره بعد از آن که از ۱۳۵۶ آغاز شد و مجموعه‌های "بیعت با بیداری" و "دیدار صبح" حاصل این دوره می‌باشد (زرقانی، ۱۳۹۱، ۴۰۱-۴۰۸). در این دوره، صفارزاده دیدگاهی اجتماعی - انسانی دارد، شعر او رویکردی واقع‌گرایانه یافته و زبان آن را سازه‌هایی تشکیل می‌دهد که در خدمت تبیین هر چه بهتر اندیشه شاعر باشد. فدوی عبدالفتاح طوقان نیز، از شاعران برجسته فلسطین است که مجموعه‌های شعری متعددی چون: وحدی مع الأيام، وجدتها، أعطنا حبًا، أمام الباب المغلق، الیل والفرسان، علی قمه الدنيا وحیدا و تموز والشیء الآخر از او برجای مانده است (رضایی، ۱۳۹۲: ۱۱۵) که ابتدا به صورت دفترهای مستقلی به چاپ رسیده‌اند و سرانجام در قالب دیوان کاملی از او با عنوان "الأعمال الكاملة" منتشر شده است. وقایع فلسطین و اشغال آن، اثر شگرفی بر شعر فدوی نهاده و شاعر این رویداد را با عاطفه‌ای سرشار و با رویکردی مادرانه - زنانه در شعر خود بازتاب داده است. این ویژگی موجب گردیده تا در دوره بعدی او نیز، برخلاف صفارزاده، همواره رنگی از رومانیتسم بر شعرش جلوه‌گر باشد. در اشعار صفارزاده نیز شعر دوره اول او با رنگ و بویی رومانیتیک و در مضامینی از سنت‌ستیزی و مردستیزی بروز یافته است؛ با عبور از رومانیتسم، دیدگاه اجتماعی او در دوره دوم، وضوح بیشتری یافته و مضامین مذکور در ابعاد تازه‌ای در شعر او برجستگی یافته‌اند.

۱-۱- بیان مسأله و پرسش‌های تحقیق

مباحث زبان و جنسیت، حوزه‌ای مهم در نقد و بررسی متون ادبی است. پژوهش حاضر نیز در همین راستا به بررسی عناصر زبان و جنسیت در اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان پرداخته تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد که:

۱. مولفه‌های فکری و زبانی جنسیت در شعر این شاعران چیست و چگونه در ساختار شعر آنها بروز یافته است.
۲. وجود عوامل مشترک فرامتنی در شعر این دو تا چه حد توانسته برآیند مشابهی در دستاوردهای پژوهش داشته باشد.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

ادبیات خاستگاهی اندیشگانی دارد و زنان بخش قابل توجهی از پدیدآورندگان آثار ادبی هستند، از این رو بررسی شاخص‌های جنسیتی زبان در آثار آنان امری ضروری می‌نماید. مقصود از زبان زنانه در این نوشتار، واکاوی، تبیین و مقایسه ویژگی‌هایی است که برپایه عنصر ذاتی زنانه و متأثر از عوامل اجتماعی و فکری جامعه، در زبان و اندیشه شعر زنان پدید آمده است. براین اساس پژوهش حاضر با هدف شناخت و تبیین وجوه جنسیتی زبان در اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان به

بررسی تطبیقی اشعار آنها پرداخته تا با واکاوی لایه‌های زبانی و فکری آنها، شاخص‌های جنسیتی برجسته شعرشان را وضوح بخشیده و وجوه افتراق و اشتراک اندیشگانی - ادبی اشعار آنها را در این باره تبیین نماید.

۱-۳- روش تحقیق

این پژوهش با نگاهی به آراء صاحب‌نظران حوزه مطالعات زنان و با هدف تبیین تعامل زبان و جنسیت در اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان فراهم آمده است. جامعه آماری پژوهش حاضر را که به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام گرفته، پنج مجموعه از صفارزاده و اشعاری از مجموعه‌های شعری فدوی طوقان مندرج در دیوان کامل او با عنوان الاعمال الکامله تشکیل می‌دهد. در این بررسی، شواهدی از دوره رومانسیسم شعر صفارزاده برگرفته از مجموعه رهگذر مهتاب در جهت تبیین رویکرد زبانی - جنسیتی شعر او در این دوره ارائه گردیده و در ادامه شواهدی از مجموعه‌های دیگر او که برجستگی بیشتری در این زمینه یافته‌اند، چون طنین در دلتا، دفتر دوم، سد و بازوان، مردان منحنی و سفر پنجم عرضه گردیده تا ضمن بیان تفاوت دیدگاهی شاعر، اندیشه‌های تازه او در مقایسه با اشعار فدوی طوقان مورد بررسی و واکاوی قرار بگیرد. در تحلیل اشعار دوره اول فدوی نیز بیشترین شواهد از اولین مجموعه شعری او با عنوان "وحدی مع الایام" آورده شده است که نماینده رویکرد رومانسیکی اوست و در بررسی دوره دوم یا شعر واقع‌گرای او از مجموعه‌های مختلفی به‌ویژه "اللیل والفرسان" که از جهت شاخص‌های جنسیتی، برجستگی بیشتری از مجموعه‌های دیگر او دارد، استفاده شده است.

۱-۴- پیشینه پژوهش

درباره مفاهیم زبان و جنسیت در آثار ادبی به‌ویژه شعر، مقالات متعددی نوشته شده است چون: "بازتاب تنهایی زن در جامعه مردسالار در شعر سیمین بهبهانی و فاطمه باعوت" (۱۳۹۹) از روح‌الله مهدیان طرهبه و علی حیدری و نیز "بررسی استعاره‌های مفهومی زن در شعرهای فروغ فرخزاد" (۱۳۹۹) از سید مهدی زرقانی و زهرا قاسمی و نیز "زن از دیدگاه پروین اعتصامی و باحثة البادیه" (۱۳۸۲) از حامد صدقی. و اما درباره طاهره صفارزاده و فدوی طوقان چه به طور مستقل و چه در قالب مطالعات تطبیقی، پژوهش‌های متعددی انجام گرفته چون: "بررسی جنسیت در واژگان ترجمه فارسی صفارزاده از قرآن کریم" (۱۳۹۷)، از محمد رحیمی خویگامی، عسکر علی کرمی و حمید باقری دهباز که نویسندگان معتقدند جنسیت مترجم در انتخاب‌های ترجمه‌ای او - در سطح واژگان - تاثیر داشته است. همچنین در مقاله دیگری با عنوان "اسطوره‌وارگی مفاهیم زنانه در شعر صفارزاده" (۱۳۹۲) از نسرين گبانچی و عیسی داراب‌پور، نویسندگان کوشیده‌اند تا با رویکردی نمادشناسیک به تبیین کهن‌الگوی زن در این اشعار بپردازند. همچنین در مقاله "تحلیل تطبیقی زبان زنانه در شعر معاصر ایران و عمان با تکیه بر شعر صفارزاده و سعیده بنت خاطر الفارسی" (۱۳۹۹) از ابوذر قاسمی ارانی و یحیی معروف، نویسندگان با تمرکز بر لایه صرفی و نحوی زبان شعر صفارزاده به بررسی شعر او در این باره پرداخته‌اند که در عین حال با هدف پژوهش پیش رو که بررسی تطبیقی جنسیت در زبان ادبی صفارزاده و طوقان است، تفاوتی اساسی دارد. در باره شعر فدوی نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته چون: "نمادهای پایداری زنان در شعر فدوی طوقان" (۱۳۹۰) از علی‌اکبر احمدی چناری و علی‌اصغر حبیبی که نویسندگان به بررسی و تبیین نمادهای پایداری زنان در بخش‌هایی از شعر فدوی پرداخته‌اند و نیز "جلوه‌های وطن‌پرستی در شعر زنان فلسطینی" (۱۳۸۹) از عزت ملاابراهیمی که در آن نویسنده به بررسی مفهوم وطن در شعر فدوی پرداخته و عوامل موثر در ایجاد این پدیده را تبیین نموده است. از منظر تطبیقی نیز مطالعاتی انجام گردیده چون "واکاوی اشعار انقلابی در دیوان فدوی طوقان و صفارزاده" (۱۳۹۲) از ابوالفضل رضایی و دیگران که با توجه به بررسی‌های انجام شده، می‌توان گفت پژوهش

حاضر خوانشی نو از شعر این شاعران است که کوشیده تا با رویکردی تطبیقی مولفه‌های جنسیت را در ساختار زبان شعری آن‌ها واکاوی و تبیین نماید.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- زبان و جنسیت

در تعاریف زبان‌شناسان هیچ اشاره‌ای به جنسیتی بودن زبان نشده است. در واقع آنان برای زبان دو نمود گفتاری و نوشتاری در نظر می‌گیرند که در هر دو "نقش‌های چندی از جمله نقش زیبایی‌آفرینی به‌کار می‌رود" (باقری، ۱۳۷۷: ۶۸). پیشینه هرگونه بحثی درباره زبان و جنسیت به قرن نوزدهم میلادی می‌رسد؛ زمانی که "اصطلاح فمینیست را نخستین‌بار "شارل فوریه" (Charles Fourier) فیلسوف سوسیالیست فرانسوی، در اوائل این قرن ابداع کرد (روباتام، ۱۳۸۷: ۹). این عنوان "از یک رشته مبارزات گوناگونی به‌وجود آمد که برای آزادی زن در سراسر قرن نوزدهم صورت گرفت (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۸۲). مطالبات فمینیستی در اوایل قرن بیستم "رفته‌رفته از حوزه تعلیم و تربیت عمومی فراتر رفت و شکل جنبشی اجتماعی را به خود گرفت (پاینده، ۱۳۹۷: ۷۳ / ۲). سه مرحله را در سیر حرکت فمینیسم برشمرده‌اند (نک: یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۱۶-۱۸). در مرحله دوم که گفتمان قالب آن "برابری" بود (همان: ۱۸)، "فمینیست‌ها مفهوم جنسیت را ابداع کردند" (روباتام، ۱۳۸۷: ۱۶) و "نویسندگانی چون "آن اُکلی" (Anne Oakley) واژه‌های sex (جنس) - که به ویژگی‌های مرد و زن بودن انسان بستگی دارد- و gender (جنسیت) - که به مفاهیم فرهنگی و متغیر حالت مردانه و زنانه دلالت دارد- را به‌کار گرفتند (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۹۷) آن‌ها با طرح نظریه جنسیت در پی تبیین جایگاه اجتماعی و نه زیست‌شناختی برای زنان و مردان بودند (روباتام، ۱۳۸۷: ۱۶) و جنسیت را "مجموعه‌ای از رفتارهایی که به جنس ما مرتبط بوده اما در عین حال کاملاً متمایز از آن است" تعریف می‌کردند (جولی، ۱۳۹۹: ۲۸)؛ چنانکه از منظر سازمان بهداشت جهانی نیز "جنسیت به نقش‌ها و رفتارها و صفات اجتماعی اطلاق می‌شود که هر جامعه برای زن یا مرد مناسب می‌داند" (نظرآبادی، هادی‌پور، ۱۳۹۷: ۲).

کشف این نکته که زبان خصلت‌های جنسیتی دارد از دستاوردهای مباحث زبانی فمینیسم به‌شمار می‌رود (یزدانی و جندقی، ۱۳۸۸: ۲۷۶). جنبشی که "منتقدان موافق و مخالف آن خواسته یا ناخواسته به این نکته اشاره داشته‌اند که زنان و مردان، همانگونه که از لحاظ بیولوژیکی با یکدیگر تفاوت دارند، از لحاظ شیوه گفتاری و نوشتاری نیز کاملاً یکسان نیستند و هر یک سبک و روش نوشتاری و گفتاری خاص خود را دارند (مقدادی، ۱۳۹۳: ۲۶۶) به تعبیری دیگر "در هر جامعه زبانی، مردان و زنان اصطلاحات خاص و حتی گرایش‌های ویژه خود را در کاربرد الگوها و ویژگی‌های کلام دارند (حجت‌اله، ۱۴۰۱: ۶۰). فمینیست‌ها معتقد بودند "جنسیت بخش بزرگی از هویت ما و چرایی رفتارمان است" (جولی، ۱۳۹۹: ۲۰)؛ از این رو "بر مطالعه تعامل میان زبان و جنسیت تاکید می‌کردند" (همان: ۲۰). از جمله این افراد "ویرجینیا ولف" (Virginia Woolf) است که "تلاش برای ایجاد نوعی نگارش زنانه را یکی از موثرترین راه‌های مبارزه برای احقاق حقوق زنان می‌دانست" (برکت، ۱۳۹۶: ۲۸). اصطلاح نوشتار زنانه (Feminine/Female Writing) را نخستین بار "هلن سیکسو" (Hegene Cixous) سرشناس‌ترین نظریه‌پرداز این حوزه مطرح ساخت (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۶۵). از نظر سیکسو "زنان یا باید در چنبره زبانی که به آن‌ها اجازه ارتباط و بیان احساساتشان را نمی‌دهد گرفتار باشند یا اینکه از زبان ویژه خویش بهره بگیرند (مردانی و طاهری، ۱۳۹۹: ۴). به عبارت دیگر "اقتضای رهنمایدن نوشتار زنانه از بند تسلط زبان مردانه پیش از هر چیز در خلق گفتمان ادبی کاملاً زنانه‌ای است که زبان را از مردانگی تاریخی آن رها سازد" (حسینی، ۱۳۹۵: ۲۲).

نخستین کسی که به‌گونه‌ای مستقل به بحث زبان و جنسیت در ادبیات پرداخت، رابین لیکاف (Robin Lakoff)، زبان‌شناس آمریکایی است که نظریه خود را از اوائل دهه هفتاد مطرح ساخت (یزدانی و جندقی، ۱۳۸۸: ۲۶۱). او در کتابی با

عنوان "زبان و جایگاه زن" (Language and Womans Place) اشکال گوناگونی در تفاوت زبان گفتار و نوشتار زنان با مردان مطرح می‌کند (لیکاف: ۱۳۹۹: ۱۳۸-۱۴۳). آنچه لیکاف در این باره مطرح ساخته به شکلی نسبی و با در نظر گرفتن موقعیت‌های گوناگون محیطی، تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی قابل اعتنا می‌باشد. از این رو اندیشه‌ها و آراء او، منتقدان متعددی نیز داشته است که نظرات او را در کل یا در بخش‌هایی به چالش کشیده‌اند (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۲۶۲)؛ با این حال کتاب لیکاف "راه را بر بحث‌های بعدی توسط زبان‌شناسان و جامعه‌شناسان آمریکایی و بعضی فلاسفه دیگر گشود (همان: ۲۶۱). از سویی "زبان تنها وسیله و موثرترین ابزاری است که دنیای ذهنی و فکری و درونی ما را به جهان بیرون مرتبط می‌کند" (ابومحبوب، ۱۳۹۴: ۱۲). با پیشرفت مطالعات نقد نو، تاثیر فرامتن در آثار ادبی مورد توجه واقع شده است. مایکل هالیدی که زبان‌شناسی را نوعی نشانه‌شناسی معرفی می‌کند، معتقد است که شیوه درک ما درباره زبان در گرو مطالعه متن‌هاست (۱۳۹۵: ۴۰). نوشته‌های ادبی تحت تاثیر وضعیت اجتماعی و فرهنگی جامعه قرار می‌گیرند (مقدادی، ۱۳۹۳: ۲۶۶)؛ بر این اساس، کاریست نشانگان جنسیتی نیز متأثر از مسائل فرامتنی اثر ادبی بروز می‌یابد؛ "ضمن آنکه نظام‌های فرهنگی متفاوت، متناسب باورهای خود ارزشگذاری‌های متفاوتی از جنسیت ارائه می‌دهند (برکت، ۱۳۹۶: ۲۵).

۳- تعامل زبان و جنسیت در اشعار صفارزاده و طوقان

متون ادبی به‌ویژه شعر به سبب قابلیت‌های ذاتی گوناگون و اثرگذاری انکارناپذیر آن بر جوامع، به‌عنوان یکی از جلوه‌گاه‌های نشانگان جنسیتی زبان ادبی شناخته می‌شود. بخش عظیمی از دستاوردهای شعر معاصر جهان به‌ویژه در زبان فارسی و عربی مرهون زنان است. در این میان اشعار طاهره صفارزاده و فدوی طوقان که اولی در شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران و دومی در بستر یکی از بزرگترین وقایع سیاسی- اجتماعی جهان اسلام بالنده گشته است، به سبب وجود عوامل فرامتنی مشترک و گوناگونی چون: همعصری، تائر از رویدادهای سیاسی- اجتماعی مشابه، برخورداری از شاخص‌های مشترک زنانگی، اشتراکات دینی و اعتقادی و نیز رویکرد مسئولانه و تعهدمدارانه در برابر شعر و کاریست آن در جهت تبیین اندیشه‌های انسانی. این قابلیت را یافته تا در حوزه مطالعات تطبیقی مورد واکاوی و تحلیل قرار بگیرد. یکی از مهمترین وجوه برجسته شعر هر دوی این شاعران دربرگیرندگی عناصر جنسیتی است که در دو سطح زبان و مضامین شعری قابل اعتناست. در این پژوهش برخی از شاخص‌های برجسته جنسیتی در زبان صفارزاده و طوقان مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته که در ذیل به آنها اشاره می‌شود.

۳-۱- عواطف مادرانه

صفارزاده در اولین سروده‌اش با عنوان "سخنی در آغاز" از مجموعه "رهگذر مهتاب"، ضمن صدور مانیفست خود درباره شعر از زبانی زنانه در تبیین آن بهره می‌گیرد: در واقعیت زیستن/ به خود صمیمی بودن/ از دردهای زندگی/ احساس اندوختن/ و برای احساس/ فرزند خلف شعر پروردن/ اینست تلاش شاعر قرن ما (صفارزاده: ۱۳۸۶: ۷) توصیف او در ادامه، نشانه اقناع‌ناپذیری شاعر از سروده‌هایی است که در عرضه اندیشه‌های او ناتوانند: این مجموعه/ نشانه/ تلاش‌های من/ و بازمانده/ شعرهایی است/ که در فکرم جان گرفته‌اند/ و در دست‌هایم جان سپرده‌اند (همان). شاعر اشعارش را که نتایج اندیشه او هستند در ناکارآمدی چون جنین مرده‌ای به تصویر می‌کشد. در شعر "سایه" می‌گوید: من با جنین یاد تو بدرود می‌کنم/ زان پیش‌تر که کودک مهری بپرورد دیدارهای ما (همان: ۱۹). در شعر "آفرینش" به انتظار دردناک زنان در تولد فرزندان اشاره می‌کند: آن روز یا که شب/ پس از انبوهی انتظار/ در پیچ و تاب درد/ از بطن مادری/ دل‌بند دختری/ به جهان پای تا نهاد (همان: ۳۵). فدوی طوقان نیز در شعر "أنشودة الصیوروة" که آن را در وصف اطفال فلسطینی سروده، از واژگان

مضغاً [گوشت پاره]، الأرحام، أجنه [جنین‌ها]، بهره می‌گیرد (فدوی، ۱۹۹۳: ۴۳۶). او در شعر "الفدائی والأرض" در جریان سیالی از تداعی‌های ذهنی مادر مازن، خاطراتی را با او ورق می‌زند: یا یوم أسلمته للحیاء/ عجینة صغيرة مطیبة [آه از روزی که او را به سان نوزاد کوچکی که معطر به همه عطرهاى سرزمین بود به عرصه زندگی بخشید]. وی در جای دیگری از همین شعر می‌گوید: یا کبدی/ من أجل هذا الیوم/ من أجله ولدتک/ من أجله أرضعتک/ من أجله منحتک/ دمی وکل النبض [ای پاره جانم! به خاطر این روز، به خاطر آن تو را به دنیا آوردم، به خاطر آن به تو شیر دادم، به خاطر آن از خونم و تپش‌های قلبم به تو بخشیدم] (همان: ۳۸۹). بخشی از عواطف مادرانه فدوی طوقان در رویکرد عاطفی وی به وطن تجسم یافته است. در شعر "مخاض" وطن در تصویر زنی جلوه‌گر می‌شود که درد، او را در آستانه زادن فردای سرزمین قرار داده است: وأرضنا تهنها فی اللیل/ رعشة المخاض [سرزمین ما را شب هنگام، درد زایش به لرزه درمی‌آورد] (همان: ۴۲۱). در "شهداء الانتفاضه" در تصویری استعاری به ترفندهای مادران در از شیر گرفتن فرزندان اشاره دارد: سیظل رضيعاً طول العمر/ لن تنزعه عن ثدی الأرض/ حشود الشّر/ لن یفطم مهما استشرى الغاصب/ لن یفطم/ مهما صبغت کف الموت بلیلۀ غدر/ حلمة ثدی الأرض الثرّ بمرّ العلقم [در تمام عمرش شیرخواره خواهد ماند و لشکریان شر هرگز او را از پستان زمین جدا نخواهند کرد. هرگز از شیر گرفته نخواهد شد و هرگز دست مرگ در شب نیرنگ، سینه پر بار زمین را به حنظل تلخ نخواهد آلود] (همان: ۵۴۲). با بررسی کامل دفترهای شعر صفارزاده می‌توان گفت این موضوع در شعر او در مقایسه با فدوی طوقان مصداق کمتری دارد. با این وجود بخش قابل توجهی از عواطف مادرانه او در شعری با عنوان "فاصله" که در مرگ فرزند خردسالش سروده، بروز یافته است: ای نور دیده/ دیری ست/ خاک، بسته دهانت را/ زبان ساده‌ترین عشق/ گلوی صاف‌ترین صوت/ مزار زنده‌ترین قهقهه/.../ امید بودن با تو چگونه هست مرا/ بجز در آینه خواب (صفارزاده، ۱۳۸۶: ۲۵).

۲-۳- ستم‌زدگی

ستم‌زدگی هر چند موضوعی عام و فراگیر است و اختصاص به زنان ندارد، لیکن "فمینیسم بر این باور استوار است که زنان در مقایسه با مردان بیشتر مورد ستم‌اند" (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۸۲) زنان همواره از مهمترین قربانیان جنگ‌ها و تبعات آن بوده‌اند. فدوی در فرازی از شعر "إلی الوجه الذی ضاع فی التیه" در تصویر حزن‌انگیزی از قدس، آن را چون دوشیزه‌ای اسیر، مچاله شده در زیر چکمه‌های اشغالگران به تصویر می‌کشد (همان: ۴۱۰). در شعر "إلی السید المسیح فی عیده" نیز قدس چون زنی با مصیبت‌های فراوان تجسم می‌یابد (همان: ۳۸۵). از منظر فمینیسم "وضعیت متفاوت زنان از تصمیم‌آرادی و آگاهانه مردان در سوءاستفاده از آنها ناشی می‌شود نه از عواملی چون طبقه اقتصادی و سازمان اجتماعی (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۱۰۰). در اشعار صفارزاده ستم‌زدگی زنان در برابر قوانین عرفی-اجتماعی و آداب و سنتی بروز یافته که شاعر همواره در کشمکش با آنها بوده است.

۴-۳- کاربست گسترده کلمات

چگونه سخن گفتن، گرایش‌های جنسیت‌زده ما را منعکس ساخته و آن را تداوم می‌بخشد (جولی، ۱۳۹۹: ۱۹). لیکاف معتقد است که "زنان، لغات بسیار زیادی مربوط به علائق خاص خودشان در چپته دارند" (لیکاف، ۱۲۹۹: ۱۳۸) او در جای دیگری به دقت زنان در تمایز رنگ‌ها اشاره می‌کند (همان: ۶۵). توجه به جزئیات که همراه با صرف واژگان فراوان است، در زبان شعر هر دوی این شاعران دیده می‌شود. موضوعی که باعث کاربست گسترده‌تری از کلمات در توصیفات و تفاسیر شعری آنها شده است. صفارزاده در شعر "بگذار بگذرم" با تاکید بر ذکر جزئیات رویدادها، تصویر پایان یک رابطه را برجسته می‌سازد: با هم از میان خمیازه‌متمد روزهای مدرسه قدم زده بودیم/ نامهامان را بر روی چنار مسجد محله کنده بودیم/ و من به مادرش که می‌توانست اشیاء اتاق او را گردگیری کند/ و به لباس‌هایش دست بزند، رشک می‌بردم (صفارزاده، ۱۳۸۶: ۴۷). در "عاشقانه" توجه به جزئیات، شاعر را به درکی از ناسازگاری درونی و بیرونی‌اش می‌رساند: صبح آمده است/ تو رفته‌ای/ عشق آمده

است/ تو نیستی (همان: ۷۲). عدم هماهنگی عواطف متضاد شاعر در عدم تناسب رنگ‌ها تجسم می‌یابد: رنگ دیوارها به پرده‌ها نمی‌خورد/ رنگ قالی به هیچکدام (همان).

در شعر فدوی این ویژگی در موضوعات گوناگون و در قصاید متعددی چون توصیف اطفال در "أنشودة الصبورة" (طوقان، ۱۹۹۳: ۴۳۶)، توصیف شهدای مقاومت در "الفدائی والأرض" (همان: ۳۸۹) توصیف احوال خود و رفتار اشغالگران در "آهات أمام شباک التصاریح" (همان: ۴۰۷) و نیز در توصیف دقیق سرزمین و خانه پدری در "رسالة إلى طفلین فی الضفة الشرقية" (همان: ۳۷۹) دیده می‌شود؛ در همین شعر، ذکر دقیق نام گیاهان و گل‌ها از سویی نشانه توجه زنانه او به جزئیات است و از سویی ریشه در شاعرانگی وجود و روح حساس او دارد: هل ذاکرُ أيام کنت تطلع الجبل/ تحمل لی أضمامة من زهر الجبل/ قرن الغزال، والشقائق الحمراء والزرقاء [به یاد می‌آوری روزهایی را که از کوه بالا می‌رفتی و یک بغل از شقایق‌های قرمز و آبی کوهی را برای من می‌آوردی] (همان: ۳۸۱). شاعر در "أنشودة الصبورة" اطفال فلسطینی را به بچه‌گنجشک‌های کوچکی مانند می‌کند که در آغاز زندگی، نگاهی کاوشگر به جهان پیرامون خود دارند: أفرخ زغالیل صغيرة ترفد فی المهد/ مازالت بالعين المبهورة/ ترنو وتحقق فی الأشياء/ فی قمر یسطع، فی شعله [بچه‌گنجشک‌های کوچکی که در گهواره خوابیده‌اند، همواره با چشمانی مبهوت، به اطراف خود؛ به ماه فروزان و به شعله، خیره می‌نگرند] (همان: ۴۳۶).

۵-۳- رازگویی

روانشناسان معتقدند " زنان نسبت به مردان با دوستان خود بیشتر درد دل و خودافشایی می‌کنند" (نوابی نژاد، ۱۳۸۵: ۱۱۸) فدوی در "أوهام فی الزیتون" خطاب به درخت می‌گوید: تراک تنسین فواد وعت/ أسراره أغصانک الراحات [آیا دلی را فراموش می‌کنی که رازهایش شاخه‌های مهربانت را آگاه ساخته است] (همان). وی در "الشاعرة والفراشه" نیز خطاب به پروانه در حال مرگ می‌گوید: أختاه لا تأسی فهذی أنا/ أبکیک بالشعر الحنون الرقیق [خواهرم! غم مخور. من نیز با شعری دلنشین بر تو می‌گیرم] (همان: ۱۶). در "مراهقه" رازهای عاشقانه خود را با درخت نخلی در میان می‌گذارد: یا نخلتی یحبنى اثنان/ أیهما یا نخلتی أجمل/ قولی لقلبی إنه أجهل [دو نفر مرا دوست دارند/ کدامیک از آنها زیباتر است؟/ بگو به قلبم او نمی‌داند] (همان: ۵۲۹). صفارزاده نیز در تصویری مشابه و در شعری با عنوان "مرز سبز" در نجوایی رازناک با درخت مقابل پنجره‌اش به گفتگو می‌نشیند: درخت پشت پنجره‌ام! هنوز بیداری/ و انتظار مرا داری (۱۳۴۹: ۳۳).

۶-۳- کاربست کنش‌های جنسیت‌زده زنانه

در اشعار صفارزاده و طوقان به فراخور دلالت کلی شعرشان، به برخی کنش‌ها اشاره شده است. گذشته از رفتارهایی که برآیند جنسیت زنانه است، چون عواطف مادرانه، برخی دیگر از این موضوعات عناوین عامی هستند که در اشعار مردان و زنان، هر دو دیده می‌شوند و لیکن در شعر این شاعران به عنوان کنشی زنانه تصویر برجسته‌تری یافته‌اند چون بغض و شکایت، نفس در سینه حبس کردن و تضرع و دعا. برخی نیز همچون "مویه‌گری" به سبب ماهیت منفعلانه‌ای که دارند، عادات و عرفا زنانه تلقی می‌گردند. در اینجا به مواردی از هر نوع اشاره می‌گردد.

۱-۶-۳- پیچ کردن

صفارزاده در "سفر اول" برای تبیین نقش مداخله‌گر و استعماری بریتانیا از این تصویر بهره می‌گیرد: وقتی مجسمه لرد را پایین کشیدند/ همبازی‌های پیرش حرف تازه‌ای را/ در پارک‌های لندن پیچ کردند (صفارزاده، ۱۳۴۹: ۱۲).

۲-۶-۳- بغض و شکایت

صفارزاده در "تطاول پیوستگی" می‌گوید: من از ستوه به دیدار بغض‌ها رفتم/ و شکوه‌ای که می‌آمد ز راه‌های حزین (۱۳۴۹: ۱۰۰). او با تشخیص بخشیدن به واژه جمع "بغض‌ها" و "راه‌های" حزین، گسترش احساس اندوهی عمیق را

در شعرش برجسته می‌سازد. فدوی نیز در شعر "مدیته الحزینة" این مفهوم را در کنار کنش "نفس در سینه حبس کردن" آورده است: وأمسکت أنفاسها المدینه/واختنقت بغصّه البلاد/مدیته الحزینة [شهر نفس‌هایش را در سینه حبس نمود، اندوه بلایا گلوگیر شهر غمین من گشت] (طوقان، ۱۹۹۳: ۳۷۰). شهر در شعر فدوی گذشته از لفظ، سیمایی زنانه دارد که فدوی با این عبارات تصویر ستم‌زدگی و بی‌پناهی و هراس خود را در تصویر آن برجسته می‌سازد.

۳-۶-۳- تضرع و دعا

صفرزاده در "سفر اول" می‌گوید: دلیل راه به زوار می‌گفت/ وقتی رسیدید از امام چیزی طلب مکنید/ اما من زن آزمندی را می‌شناسم/ که چون دستش به ضریح برسد گریه خواهد کرد/ و خواهد گفت/ "یا رب نظر تو برنگردد" (۱۳۴۹: ۲۵). مضمون تضرع و دعا در اشعار فدوی برجستگی ویژه‌ای یافته است. در "الطاعون" که آن را در اشاره به ماجرای شکست سال ۱۹۶۷ سروده است می‌گوید: یوم فشا الطاعونُ فی مدیته/ خرجتُ للعراء/ مفتوحه الصّدر إلى السّماء/ أهتف من قراره الأحزان بالریاح: هبی وسوقی نحونا السّحاب یا ریاح [روزی که طاعون در شهر من شایع شد، پابره‌نه بیرون رفتم؛ با سینه‌ای گشاده رو به آسمان، از عمق غم‌هایم بر سر باده‌ها فریاد برآوردم؛ بوزید و ابرها را به جانب ما روانه سازید و باران ببارانید] (۱۹۹۳: ۳۷۲).

۳-۶-۴- شیون و مویه‌گری

صفرزاده در شعر "فاصله"، با ذکر جزئیات، در توصیف فرزندگی که مرگ، او و خنده‌هایش را به خاموشی کشانده، لحنی سوگوارانه به کلام خود می‌بخشد. او با تکرار واژگان و نیز با طرح پرسش‌هایی از سر عجز و ناامید از دیدار او، تصویری مویه‌گر، از خود، به نمایش می‌گذارد (۱۳۸۶: ۲۵). همچنین در شعر "از آفتاب به خاک" که در آن، با مخاطبی ناشناس، سخن می‌گوید (همان: ۱۰۴) با تکرار فراوان مصوت (ای) در خوشه بزرگی از واژگان "روید، زندگانی، بودی، ریشه، هستی، نمی- رویی، نمی‌رویانی، کسی، خوبی، همین، می‌ماند، برگشتی" غلبه حزن و اندوهی مستمر را در طول شعر برجسته می‌سازد و لحنی از سوگواری و شیون به شعرش می‌بخشد. فدوی نیز در "حکایه أطفالنا" که آن را درباره کودکان و نوجوانان شهید فلسطینی سروده است، با تکرار جمله فعلیه "ظلت تسیل [همچنان جاری است]، استمرار رنج و سوگ مادران این شهدا را نشان می‌دهد (۱۹۹۳: ۴۹۳). شاعر این معنا را با تکرار ناقص جمله "ظلت علی شفاه أمه تسیل" در دو سطر بعد نیز به عنوان شیونی مستمر در طول زمان نشان می‌دهد (همان). در شعر "حریه الشعب"، عبارت "حریتی" که افزون بر عنوان، ۱۶ بار در طول قصیده تکرار شده است، نشانه خشمی است که شیون‌گونه سر داده می‌شود (همان: ۴۲۷). در "أنشوده الصیوره" با تکرار ۸ باره فعل "کبروا" در باره شهدای مقاومت، لحنی تاثرانگیز از سوگواری و شیون در پایان شعر ایجاد کرده است: کبروا، صاروا الأسطوره/ کبروا کبروا صاروا الجسر/ کبروا کبروا کبروا کبروا/ صاروا أكبر من کلّ الشعر [بالیدند، اسطوره گشتند. بالیدند و بزرگ شدند چون پلی استوار. بالیدند، بزرگ شدند و رشد کردند و از هر شعری فاخرتر شدند] (همان: ۴۳۹). شاعر در "الن أبکی" چشمانش را به شیوه امروالقیس، شاعر جاهلی، به ایستادن و گریستن بر ویرانه‌های خانه‌های فلسطینیان دعوت می‌کند. او با تکرار جملاتی کوتاه و متوالی، لحنی سوگوارانه و شیون‌آلود به شعر خود می‌بخشد: هنا کانوا/ هنا حلموا/ هنا رسموا مشارع الغد الآتی [در اینجا بودند، در اینجا رویا ساختند. در اینجا برای فردایشان برنامه‌ریزی کردند] (همان: ۳۹۴).

۳-۶-۵- وداع مادرانه

فدوی در شعر "الغدائی والأرض"، کنش‌های مادرانه را در تصاویری چون بدرقه مازن توسط مادرش به هنگام رفتن به نبرد با اشغالگران، تبلور بخشیده است: وحوطّته أمه بسورتنی قرآن/ وعودّته باسم الله والفرقان/ [مادرش سوره‌های قرآن را بر او خواند، با نام خدا و آیات الهی او را بدرقه کرد] (همان: ۳۸۹).

۶-۳-۳- مراقبت از فرزندان

فدوی در شعر "إليهم من وراء القضبان" که آن را به جوانان اسیر فلسطینی تقدیم کرده است، از زبان یکی از اسرا می‌گوید: قبل اعتقالی/ رسمت حروفا علی دفتر/ رسمت علیه ورودا/ وکانت بجنبی أُمی/ تبارک رسمی [پیش از دستگیری‌ام، حروفی را بر دفتری رسم کردم و بر آن گل‌هایی کشیدم. مادرم کنارم بود و نقاشی من از او برکت می‌یافت] (همان: ۴۸۰).

۷-۳-۳- کاربرد اصوات عاطفی

صوت "آه"، مبین درد و افسوس و نیز بیان حزن و اندوهی عمیق است. صفارزاده در شعر "تطاول پیوستگی" با تکرار این صوت، نفرت خود را از مردی که روزی محبوب او بوده در هاله‌ای از اندوه بیان می‌کند: و نفرتی سنگین... ز تو/ ز پیرهن آبی تو حتی آه (۱۳۴۹: ۱۰۰). او در اشعار دوره قبل، از شکل کهن این صوت، در بروز احساسات خود استفاده می‌کند: آوخ اگر کنون نشناسی مرا دگر/ آوخ اگر زمن نکنی پیشواز مهر (۱۳۸۶: ۱۲). در اشعار دوره اول فدوی کاربرد صوت آه، در تناسب با روحیه رومانیتیک احساساتی او، به‌ویژه هنگام مواجهه با طبیعت دلاویز وطنش، به اوج خود می‌رسد، چون در "مع المروج": "أواه، لو أفنى هنا فى السفح، فى السفح المدید/ فى العشب، فى تلک الصخور البیض/ فى القمر الوحید! وای! چه خوب است اگر در آنجا، در دامنه صحراء، در دشت بیکران، در میان علف‌ها، در دامن این صخره‌های سفید و در آغوش ماه بی‌نظیر، جان بسپارم] (۱۹۹۳: ۲۵۴). و نیز در برابر حقیقت دردناک و ناگزیر مرگ در "خریف و مساء" (همان: ۱۲) و نیز در "الشاعرة والفراشة" (همان: ۱۴). بیشترین کاربرد این صوت در اشعار دوره دوم فدوی به‌ویژه در بیان حادثه فلسطین و وقایع غم‌انگیز آن دیده می‌شود. وی در "مدیته الحزینة" که آن را درباره سالروز اشغال فلسطین سروده است، می‌گوید: "أواه یا مدیته الصامتة الحزینة/ أهكذا فى موسم القطاف/ تحترق الغلال والثمار؟/ أواه یا نهیة المطاف [آه! ای شهر ساکت و غمگین من! آیا در موسم برداشت، خوشه‌ها و میوه‌ها اینگونه در آتش می‌سوزند؟ آه! ای آخرین برداشت!] (همان: ۳۷۰). او در "آهات امام شباک التصاریح" تصویر انتظار طاقت‌فرسای خود و هموطنانش را در صف اخذ مجوز عبور از اشغالگران، به‌گونه‌ای اندوه‌بار توصیف می‌کند: آه، أستجدى العبور/ اختناقى، نفسى المقطوع/ محمول علی/ وهج الظهيرة/ سبع ساعات انتظار [آه! مجوز عبور را از دشمن گدایی می‌کنم، با حبس نفسم، نفس‌های بریده‌بریده شده که بر دوش هُرم آفتاب نیمروزی حمل می‌شود، آن هم پس از هفت ساعت انتظار] (همان: ۴۰۷).

۷-۳-۳- به چالش کشیدن اندیشه‌های مردسالارانه

مردسالاری همان نیروی جنسی است که مرد بر زن اعمال می‌کند و نه تنها در خانواده بلکه در نهادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نیز جریان دارد (یزدانی، جندقی، ۱۳۸۸: ۹۶). نگاه فراجنسیتی و آزادخواه صفارزاده موجب گردیده شعر او در ستیزی دائم با پدیده‌های مردسالارانه چون قوانین، طرح‌واره‌های جنسیتی، و باورها و آداب سلطه‌جویانه و جنسیت‌گرای جامعه باشد. این ویژگی در شعر او جلوه‌های گوناگونی یافته است.

۱-۷-۳- طرح‌واره‌های جنسیتی

طرح‌واره جنسیتی، نگره‌ای است که براساس آن، انسان‌ها از همان کودکی میلند تا آگاهی‌هایشان را درباره خود و جهان اطراف بر مبنای تعاریف موجود مردانگی و زنانگی در جامعه سازماندهی کنند (نوابی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۶۷). صفارزاده در شعر "آفرینش" آنجا که زن را فارغ از توصیفات جنسیتی، انسان خطاب می‌کند، این دیدگاه را به چالش می‌کشد (صفارزاده، ۱۳۸۶: ۳۵). در "تطاول پیوستگی" روح زنانه شاعر، خشمگینانه، او را به سمت بیزاری از دو رویکرد سنتی و غربزده درباره زنان - که هر کدام به‌گونه‌ای زن را در اسارتی برده‌وار می‌پسندند- سوق می‌دهد: من از تطاول پیوستگی برهنه شدم/ نگاه تو به شب دکه عروسک بود/ و نفرتی سنگین/ ز مادرم که نگهبان لذت پدرم بود/ ز حرف‌ها که همه یاوران شب بودند (۱۳۴۹: ۱۰۰). او در

نابرابر قوانین در جامعه‌ای مردسالارانه است. شاعر با چینش دقیق واژگان در محور همنشینی کلامش، به بازنمایی نگاه جامعه به زن و مهجور بودن او، که به قفل چون زیوری می‌نگرد، اشاره می‌کند. شیرها نیز نماد قوانین یا نگهبانان قوانینی سنگی و تغییرناپذیرند که احکامشان را به مثابه توپ‌های سنگی، به سوی شاعر نشانه می‌گیرند و شاعر حتی در خواب شب نیز از حضور هراس‌انگیزشان در امان نیست. در این شعر تفسیر شاعر از واژه پنجه‌ها مبین مفهوم قدرت و استیلا این قوانین است: من از پنجه‌هاشان می‌ترسم / پنجه‌هاشان که توپ‌ها را پرتاب می‌کنند (همان: ۶۳). در شعر "پرسش" تصویر دیگری از این بی‌اعتمادی را نشان می‌دهد: چگونه با طناب مومین اعتماد / در هرم بی‌کران تو آویزم / وقتی که دلهره فرود / و حفره‌های کور زمینی / چون اضطراب لحظه تسلیم / شکوه آخرین تلاش را مخدوش می‌کند (همان: ۹۸).

۴-۷-۳- آسیب‌پذیری

حس ناامنی، تصویری کلی از درک آسیب‌پذیری جنس زنانه است که در مواقعی از اشعار صفارزاده بروز یافته است. در "سفر زمزم" می‌گوید: اطاقک بندر جای اقامت اطمینان نیست (همان: ۷۴). شاعر با جانبخشی به موتیف "اطمینان" موجب تمرکز یابی این واژه در مفهوم ناامنی و هراس می‌شود. فدوی در شعری با عنوان "الشاعرة والفراشة" در خطاب به پروانه‌ای که در خاک افتاده و آخرین نفس هایش را می‌کشد می‌گوید: آخته‌ها؟ هل جفاک الندی / فمت فی آیامک الزاهیه؟ هل صدء عنک الزهر؟ هل ضیعت / هواک انسام الربی اللأهیه [خواهرم! چرا؟ آیا شب‌نم تو را خشکاند و تو در روزهای طلایی ات مردی؟ آیا گل مانع تو شد و یا نسیم‌های خوشگذران دشت‌ها تو را تباه کردند؟] (۱۹۹۳: ۱۵). کاریست افعال "جفا و صد"، و نسبت آن‌ها به "ندی و زهر" که الفاظی مذکر هستند در برابر لفظ آخته برای پروانه، در عین حال مبین نگرش شاعر در آسیب‌پذیری عاطفی و اجتماعی زنان در جوامع مردسالار است.

روی دیگر احساس ناامنی و بی‌پناهی در اشعار فدوی در برابر اشغالگران و زورگویی آنها جلوه‌گر می‌شود. در "آهات امام شباک التصاریح" برخورد توهین‌آمیز و غیرانسانی اشغالگران در ایست بازرسی، حسی مرگبار از ذلت و خواری به او بخشیده و شاعر را وامی‌دارد تا با فراخوانی شخصیت‌های سنتی و جایگزینی خود به جای آنها از سوئی بی‌پناهی، دردمندی و اسارت خود را به تصویر بکشد و از سوی دیگر خشم و کینه خود نسبت به اشغالگران را آشکار سازد: آه وا معتصماه! آه یا ثار العشیره! ... / ألف هند تحت جلدی / جوع حقدی / فاغر فاه، سوی اكبادهم [آه! ای معتصم! آه ای انتقامجوی قبیله! هزاران هند جگرخوار در زیر پوست من رویده است، کینه گرسنه‌ام که جز با به دندان کشیدن جگر دشمنان سیر نمی‌شود با دهانی باز منتظر است] (همان: ۴۰۹). در این تصویر، آسیب‌پذیری زنان در برابر وقایعی چون جنگ و اشغال و یاری‌خواهی آنان از حمایتی غیرتمندانه و مردانه نمایان می‌شود.

۸-۳- کاریست نمادهای زنانه

استفاده از نماد در برجسته‌سازی وجوه زنانه تصویر، بخشی از ساختار زبان شعر صفارزاده را تشکیل می‌دهد. وی در سفر عاشقانه می‌گوید: سپور، صبح مرا دید / که گیسوان درهم و خیسیم را / ز پلکان رود می‌آوردم / سپیده ناپیدا بود (صفارزاده، ۱۳۵۶: ۶۳). در شعر "نظاول پیوستگی" "عروسک" نمادی شخصی است که نشانه دیدگاه جنسی جامعه به زن است: نگاه تو / به شب دکه عروسک بود / به رقص‌های معطر / نگاه تو به زمین بود (۱۳۴۹: ۱۰۰). در شعر "از نام‌های دیگر سودابه" سودابه را مظهر نفس اماره معرفی کرده و بدین‌گونه با رویکردی سنتگرایانه به وسوسه و هوای نفس، تجسمی زنانه می‌بخشد: سودابه را سیاوش کشته / هم او که وسوسه را کشته است (۱۳۸۶: ۴۰). موازنه لفظی و هم‌حروفی سودابه و وسوسه، تأکیدی بر معنای مورد نظر شاعر در انطباق این نام با "نفس" دارد. در نظر شاعر، سیاوش که نماد فضیلت است بر هوس غلبه کرده و آن را از پا درآورده است. "واژه زن در ادبیات فارسی دارای هاله‌های معنایی بسیار است. این واژه در ادبیات عرفانی با رویکردی

دو سویه معادل نفس قرار داده شده است. یک سوی آن نفس اماره و وجه دیگر آن ملکوتی و الهی است" (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۵۶) گفتنی است که پنداشت شرور دانستن زنان در دیدگاه غربی نیز وجود داشته است (مولر آکین، ۱۳۸۳: ۱۴۲). تاریخنگاران معاصر، این موضوع که زن همواره منشا شرارت و عامل خطر معرفی شده است را ناشی از تاریخ طولانی پدرسالاری در اجتماعات دانسته‌اند (همان: ۱۴۳).

۹-۳- بیان عواطف عاشقانه

عشق از مهمترین بن‌مایه‌های شعر فدوی است که در سراسر شعر او حضوری پررنگ دارد. در دوره اول، این ویژگی در تناسب با عواطف و احساسات رومانتیک شاعر بروز یافته است. او در "من الأعماق" به توصیف مبسوط و خیال‌انگیز از عشقی می‌پردازد که زندگی با انبوهی از شور و شوق و آرزوها در سایه آن جریان می‌یابد؛ و اینهمه را از پرتو نگاه محبوب می‌داند که دروازه‌های آسمان‌ها و بهشت‌های والا را به رویش گشوده است: *نظرة فتحت لقلبي أبواب السموات والجنان العلیه* (همان: ۵۲). خوشه غالب واژگانی در این شعر، الفاظی در حوزه رومانتیک چون لیل، دموع، قلب، شوق، حلم و ... است که بسامد قابل توجهی در شعر او پیدا می‌کنند. عشق در شعر فدوی یادکردی پنهان و رازآلود دارد: *وتمضی وأمضی مع العابرین/ ومابیننا غیر نجوی النظر* [به همراه عابران عبور می‌کنیم، در حالی که در میان ما چیزی جز نجوای نگاه نیست] (همان: ۵۷). در "إلی الصورة" می‌گوید: *هكذا ولیظل حبیّ سرأ غامضاً* [اینگونه بگذار عشقم رازی بماند] (همان: ۶۱). در مرحله دوم شعر فدوی عشق با رنگی از حزن و در عین حال متأثر از وقایع سرزمینی و تاریخی او آشکار می‌شود. در اینجا شاعر چون انقلابی مبارزی عشق را به مسلخ برده و قربانی می‌کند. از این رو در "إلی الوجه الذی ضاع فی التیه" می‌گوید: *لا تقل لی أذکرینی/ لا تقل لی/ عتمت ذاکره الحب وغامت/ صور الأحلام، والحب شبح/ ضائع یقیصه لیل التیه عن عینی وقلبی* [به من نگو که مرا بخاطر بیاور. حافظه عشق و تصاویر رویا تاریک شده است. عشق شبی است گمگشته که شب آوارگی، آن را از چشم و قلبم دور می‌دارد] (همان: ۴۱۰). وی در جای دیگری از این شعر با ترسیم تصویری غم‌زده از عشقی ناکام، به وطن می‌اندیشد: *آه یا حبی لماذا؟/ وطنی أصبح باباً لسقر؟/ ولماذا شجر التفاح صار الیوم - زقوماً* [آه! ای عشق من! چرا امروز، وطن من، دری به سوی دوزخ گشوده است؟ چرا امروز درخت سیب به سان زقومی تلخ گردیده است؟] شاعر در ادامه به محبوب خود می‌گوید: *کارت‌های هدایا را از عطر خاطرات و دسته‌گل‌های عشق آکنده مساز. چه، میان قلب من و آسایش عشق صحرائی حائل شده است: آه، لا تملأ بطاقاتک لی/ بشذی الذکری وباقات الهوی/ بین قلبی ورفاه الحب صحراء* (همان). او در "إلی صدیق الغریب" عشق را به رنج‌های سرزمینش پیوند می‌زند و موانع وصال به معشوق را چنین توصیف می‌کند: *لو أن طریقاً إلیک کأمس/ لو أن الأفاعی الهوالک/ لیست تعربد فی کل درب/ وتحفر قبرا لأهلی وشعبی، لکنت إلی جنبک الآن عند شواطئ حبک أرسی/ سفینه عمری* [اگر راه من به سوی تو چون دیروز بود و اگر افعی‌های ترسناک در هر راهی عربده نمی‌کشیدند و قبری برای خانواده و ملت من حفر نمی‌کردند، اکنون در کنار تو بودم و کشتی عمرم در سواحل عشق تو پهلو می‌گرفت] (همان: ۴۱۲). شاعر توصیفات گوناگونی برای عشق دارد؛ در "انفصال" آن را چون زندانی توصیف می‌کند: *بسجن من العشق* (همان: ۱۴۵)، در "قیود الغالیه" عشق را زنجیری می‌داند که در تنگنای آن گرفتار آمده است: *أضیق، أضیق بأغلال حبی* (همان: ۱۶۶). گاهی نیز عشق را سرود جاودانگی هستی و خود را پژواکی از آن می‌داند: *إنک یا حبی نشید الخلود/ وأنی صداک عبر الوجود* (همان: ۹۱). توصیف او از عشق، اغلب، گستره اندوه‌زدگی جانش را نمایان می‌سازد؛ از این رو شاعر به شیوه‌ای نیایش‌گونه با عشق سخن می‌گوید و آن را آفریدگار، پدیدآورنده زیبایی، شکوفاکننده رنج و عذاب، دلیل زیبایی‌های وجودی خود و آشفته‌ساز او در مرزهای مرگ و گمشدگی خطاب می‌کند (همان: ۵۲۳). فدوی زندگی را باغی از زیبایی و عذاب توصیف می‌کند که در آن گل عشق درخششی خونین دارد و بذر اندوه را در اعماق وجودش می‌پروراند؛ از این رو عشق را مبدع زیبایی و شکافنده دردها خطاب می‌کند: *یا حبّ یا خلاق/ یا مبدع الجمال یا/ مفعّر الأوجاع* (همان). در

شعر دوره اول صفارزاده عشق، بن‌مایه‌ای پایدار اما همراه با مفهومی از ناکامی‌ست که در بستر شعر او با عواطف گوناگونی آمیخته شده است. در دوره دوم شعر او، اشارات اندک و گذرایی به عشق دیده می‌شود که شاعر گاه با ذکر این واژه و گاه در تداعی خاطراتی مبهم به آن می‌پردازد چون در: تی‌سرا(۱۲۴)، درخاتمه(۱۱۷)، انتظار(۱۱۶)، جدایی(۱۱۲)، دوسوی سیم(۱۰۲) و راویان(۹۴) از دفتر دوم(۱۳۴۹) و نیز "عاشقانه" از مجموعه طنین در دلتا(صفارزاده، ۱۳۴۹:۶۵) که در همگی ردپایی از عشقی سپری شده با رنگی از نوستالژی را می‌توان دید.

۴- نتیجه

از طریق واکاوی و توصیف و تحلیل شاخص‌های زبان و جنسیت در دو سطح زبانی و محتوایی شعر طاهره صفارزاده و فدوی طوقان نتایج زیر حاصل شد:

۱. رویکرد مسلط جنسیتی در دو سطح محتوایی و زبانی، در هر دو دوره شعری آنها، با تفاوت‌هایی دیده می‌شود. این موضوع در دوره اول شعر فدوی با غلبه عواطف و احساسات رومانیک و در صفارزاده علاوه بر آن، در سنت‌ستیزی و مردستیزی نیز بروز یافته است.

۲. در دوره دوم شعر فدوی طوقان، محوریت قضیه فلسطین و وقایع سرزمینی و ملی آن، موجب گردیده تا مهمترین عناصر جنسیتی شعر او در سطح گسترده‌ای از عواطف زنانه و مادرانه بروز یابد. در صفارزاده، این ویژگی در تعامل با بن‌مایه‌های فکری- اجتماعی شاعر در مقابله با پدیده مردسالاری و جلوه‌های گوناگون آن مانند طرح واره‌های جنسیتی، سلطه‌جویی مردانه، بی‌اعتمادی زنان به فواین و آسیب‌پذیری آن‌ها برجستگی یافته است.

۳. در شعر هر دوی آنها تصویر زن در وجوه گوناگون زنانه- مادرانه برجستگی یافته و زن در مراتب گوناگونی چون زن/معشوق و زن/مادر حضور دارد. در شعر فدوی عواطف مادرانه بازتاب وسیع‌تری در مقایسه با شعر صفارزاده دارد ضمن آنکه بخش قابل توجهی از عواطف مادرانه شاعر در برابر انسان فلسطینی، وطن، جریان مقاومت و وقایع سرزمینی او بروز یافته است.

۴. در شعر صفارزاده تصویر مرد، تصویری عینی، ملموس و واقعی است که در دوره‌ی اول در تقابل با شاعر و در مرحله بعد در انطباق با تصاویری از جامعه و قوانین مردسالارانه قرار می‌گیرد. در فدوی در هر دوره مرد تصویری واقعی و عینی دارد.

۵. یکی از برجسته‌ترین شاخص‌های جنسیتی در شعر صفارزاده ستیزندگی است که در انواعی از ستیز شاعر با رویکردهای زن‌ستیزانه و مردسالارانه قوانین و اجتماعات بروز یافته است؛ اما این ویژگی در شعر فدوی به گونه‌ای متفاوت و در ستیز با اشغالگران وطنش دیده می‌شود که جنبه جنسیتی ندارد.

۶. علاوه بر آنچه ذکر شد، در شعر هر دوی آنها، برخی کنش‌های جنسیتی نیز در انواعی از رفتارهای زنانه و مادرانه جلوه‌گر شده است.

۵- منابع

۱. ابومحبوب، احمد، (۱۳۹۴)، ساختار زبان فارسی، پنجم، تهران: میترا.
۲. باقری، مه‌ری، (۱۳۷۷)، مقدمات زبان‌شناسی، چاپ دوم، تهران: قطره.
۳. برکت، بهزاد، (۱۳۹۶)، "زنانگی نوشتار: دیاچهای بر روش‌شناسی نسبت زبان و جنسیت"، زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، سال دوم، دوره اول، شماره پیاپی ۳، صص ۲۳-۳۹.

۴. بهرامی نظرآبادی، نجمه، هادی پور، هدی، (۱۳۹۷)، "تاثیر هویت جنسیتی در برداشت از متن"، پژوهشنامه زنان، ویژه‌نامه زنان، صص ۱-۱۴.
- بی نام، (۱۳۸۸)، *فمینیسم و دانش‌های فمینیستی*، مترجمان: عباس یزدانی، بهروز جندقی، سرویراستارحمید رضا حسنی، چاپ دوم، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۵. پاینده، حسین، (۱۳۹۷)، *نظریه و نقد ادبی*، چاپ اول، تهران: سازمان سمت.
۶. جولی، آلیسون، (۱۳۹۹)، *بی پرده: درک زبان و جنسیت*، چاپ اول، تهران: قصیده سرا.
۷. حجت‌آله، امیدعلی، (۱۴۰۱)، "فروغ و سیمین، اراده معطوف به سنت‌شکنی"، *پژوهش‌نامه ادب غنایی*، دوره بیستم، شماره ۲۹، صص ۴۵-۶۴.
۸. حسینی، شکوه سادات، (۱۳۹۵)، "زبان و جنسیت در رمان ذاکره الجسد نوشته احلام مستغانمی"، *پژوهش‌نامه زنان*، سال هفتم، شماره سوم، صص ۱۷-۴۵.
۹. حسینی، مریم، (۱۳۹۹)، *ریشه‌های زن ستیزی در ادبیات کلاسیک ایران*، چاپ پنجم، تهران: چشمه.
۱۰. روباتام، شیلا، (۱۳۸۷)، *زنان در تکاپو (فمینیسم و کنش اجتماعی)*، چاپ دوم، تهران: نشر و پژوهش شیرازه.
۱۱. زرقانی، مهدی، (۱۳۹۴)، "شعر معاصر ایران"، چاپ پنجم، تهران: نشر ثالث.
۱۲. رضایی، ابوالفضل، خرمی، رقیه، عطاءاللهی، محدثه، (۱۲۹۲)، *واکاوی اشعار انقلابی در دیوان فدوی طوقان و طاهره صفارزاده*، پژوهش‌نامه نقد ادبی عربی، دوره ۳، شماره ۲، (پیاپی ۲)، صص ۱۰۹-۱۳۲.
۱۳. صفارزاده، طاهره، (۱۳۸۶)، *رهگذر مهتاب*، چاپ پنجم، تهران: هنر بیداری.
۱۴. صفارزاده، طاهره، (۱۳۸۶)، *سد و بازوان*، چاپ چهارم، تهران: هنر بیداری.
۱۵. صفارزاده، طاهره، (۱۳۴۹)، *طنین در دلتا*، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
۱۶. صفارزاده، طاهره، (۱۳۸۶)، *مردان منحنی*، چاپ دوم، تهران: هنر بیداری.
۱۷. صفارزاده، طاهره، (۱۳۵۶)، *سفر پنجم*، چاپ دوم، تهران: حکمت.
۱۸. طوقان، فدوی، (۱۹۹۳)، *الأعمال الشعرية الكاملة، الطبعة الأولى*، بیروت، الموسسه العربيه للدرسات والنشر.
۱۹. بی نام، (۱۳۸۸)، *فمینیسم و دانش‌های فمینیستی*، مترجمان: عباس یزدانی، بهروز جندقی، سر ویراستارحمید رضا حسنی، چاپ دوم، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۲۰. لیکاف، رابین تالمک، (۱۳۹۹)، *زبان و جایگاه زن*، ترجمه مریم خدادادی و یاسر پوراسماعیل، چاپ اول، تهران: آگاه.
۲۱. مردانی، آیگین، طاهری، صدرالدین، (۱۳۹۹)، *پی‌جویی نشانه‌های نوشتار زنانه در سه نخست‌های کرمانج، زن در فرهنگ و هنر*، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۱-۱۷.
۲۲. مقدادی، بهرام، (۱۳۹۳)، *دانشنامه نقد ادبی از افلاتون تا به امروز*، چاپ اول، تهران: چشمه.
۲۳. مولیر آگین، سوزان، (۱۳۸۳)، *زن از دیدگاه فلسفه سیاسی غرب*، چاپ اول، تهران: قصیده سرا.
۲۴. نوابی نژاد، شکوه، (۱۳۸۵)، *روانشناسی زن*، چاپ سوم، تهران: نشر علم.
۲۵. هالیدی، مایکل، حسن، رقیه، (۱۳۹۵)، *زبان، بافت و متن*، ترجمه مجتبی منشی‌زاده و طاهره ایشانی، چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی.